

ВИЗНАННЯ ПРАВОЧИНУ НЕДІЙСНИМ У БАНКРУТСТВІ: ТЕОРЕТИЧНІ І ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

Розглянуто особливості визнання правочину недійсним як одного з елементів ефективної системи банкрутства. Визнання правочину недійсним у цивільному праві забезпечує належний захист прав та інтересів осіб, які з будь-яких причин не виконали вимоги законодавства під час учинення правочину. Останнім часом з'являється судово-практична із застосування таких механізмів, як визнання правочинів недійсними у справах про банкрутство. Зазначені правові засоби у банкрутстві виконують надзвичайно важливу функцію і завдяки ним у конкурсних кредиторів з'являється більше шансів повернути борги за рахунок наповнення ліквідаційної маси банкрута.

Розкрито особливості регулювання відповідних правових відносин нормами цивільного законодавства та законодавства про банкрутство. Для цього було проведено дослідження теоретичних аспектів такого регулювання, а також проаналізовано судову практику у цій сфері.

Доведено необхідність у процесі застосування відповідних норм спеціального закону орієнтуватись на загальні положення Цивільного кодексу України, але, водночас, і враховувати особливі мету та завдання регулювання відповідних відносин у законодавстві про банкрутство.

Також приділено увагу особливостям термінології у цій досить специфічній сфері правового регулювання приватноправових відносин. Вказано на необхідність у процесі подальшого удосконалення спеціального закону у сфері банкрутства узгодити ключову для цієї сфери термінологію із правовими конструкціями, які використовують у цивільному законодавстві. Це набуває особливої значущості у зв'язку з відомими процесами рекодифікації цивільного законодавства.

Ключові слова: цивільне законодавство, банкрутство, справа про банкрутство, правочин, визнання правочину недійсним.

ВСТУП. Наукових досліджень, присвячених проблематиці визнання правочину недійсним, в Україні не так і багато. З останніх комплексних наукових праць у цій сфері можна назвати дисертаційне дослідження, що було присвячене питанням дійсності правочинів, які порушують публічний порядок [1].

Загальний огляд наукових праць у цій сфері свідчить про те, що останні дослідження переважно стосувалися загальних аспектів визнання правочину недійсним. Це можна пояснити тим, що у Цивільному кодексі України (далі – Цивільний кодекс) протягом усіх реформ із часів радянської доби передбачені достатньо виважені правові конструкції, що містять зрозумілі правила, які практично позбавлені двозначності, а тому у сфері застосування не створювали особливих проблем.

Узагальнення практики застосування норм щодо визнання правочинів недійсними стало предметом окремого видання, що вмістило огляд судової практики та рекомендації щодо врахування особливостей застосування відповідних правових норм у різних ситуаціях під час розгляду таких справ. Видання було підготовлене суддями і вийшло як посібник для суддів з назвою "Визнання правочинів недійсними: основи теорії та судової практики" [2].

Необхідно також звернути увагу на те, що протягом останнього часу з'являється судово-практична із застосування таких механізмів як визнання правочинів недійсними у справах про банкрутство. Це є добрим знаком, оскільки зазначені правові засоби у банкрутстві виконують надзвичайно важливу функцію і завдяки їм у конкурсних кредиторів з'являється більше шансів повернути борги за рахунок наповнення ліквідаційної маси банкрута.

Збільшення прикладів застосування згаданих механізмів у банкрутстві стало причиною проведення окремого аналізу щодо того, наскільки ці досить неординарні для відносин неспроможності правові засоби корект-

но застосовувати у такій категорії справ. Це дозволить виявити особливості застосування відповідних норм обох систем регулювання, що передбачені в Цивільному кодексі та законодавстві про банкрутство, а також сформулювати певні рекомендації практичного характеру.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Визнання правочину недійсним у цивільному праві. Визнання правочину недійсним у цивільному праві забезпечує належний захист прав та інтересів осіб, які з будь-яких причин не виконали вимоги законодавства у процесі вчинення правочину. Особа, яка вважає, що на цьому етапі її права чи законні інтереси були порушені, може звернутися до відповідних норм закону і не виконувати зобов'язання або звернутись до судової процедури визнання правочину недійсним.

Добре відомо, що для набуття чинності правочину сторони мають виконати певні приписи закону. Загальні вимоги такого характеру сформульовані у ст. 203 Цивільного кодексу [3]. Підстави і наслідки визнання правочину недійсним містяться у ст. 215–235 цього закону. Наведені у зазначених статтях підстави умовно можна поділити на кілька груп: невідповідність вимогам закону щодо форми правочину, порушення порядку учинення правочину, наявність так званого дефекту волі. Наслідком недотримання вимог є те, що такий правочин визнають недійсним з моменту вчинення, іншими словами будуть вважати неукладеним [4, с. 23].

За загальним правилом визнаний недійсним правочин, дійсність якого залежить від виконання вимог закону, іменують нікчемним [5]. Правочин може бути визнаний судом недійсним також і за інших причин (ст. 215 Цивільного кодексу), що означає їхню оспорюваність. Правочин, наприклад, може бути учинений особою під впливом важких обставин і на край невідгідних умовах. Одна зі сторін або будь-яка заінтересована особа можуть оспорити цей правочин з підстав, передбачених законом. Тут слід виходити з того, що недійсність оспо-

рюваного правочину не обов'язково має бути прямо передбачено законом.

Нікчемний правочин є недійсним з огляду на закон, а оспорюваний стає таким внаслідок ухвалення судового рішення [6, с. 115]. Необхідно зауважити, що недійсність правочину, як уже зазначалось, визнають з моменту його вчинення (ст. 236 Цивільного кодексу), оскільки такий правочин не створює юридичних наслідків (ст. 216 Цивільного кодексу). Сторони правочину мають повернути отримане, а якщо повернути майно в натурі неможливо, то відшкодувати його вартість за цінами, які існують на момент відшкодування [7]. Саме такі наслідки є ключовими у відносинах неспроможності – майно, що є предметом правочину, визнаного недійсним, має стати частиною конкурсної маси. Звичайно, в такому разі у сторони правочину, якій було завдано шкоду через визнання правочину недійсним, з'являється право на відшкодування збитків (ч. 2 ст. 216 Цивільного кодексу).

Визнання правочину недійсним: судова практика.

У сфері застосування норм, передбачених Цивільним кодексом щодо визнання правочинів недійсними, протягом останнього часу сформувалась достатньо стала практика. Як вже зазначалось, критичних складнощів щодо розуміння законодавчих положень в цій сфері в суддів не виникає. У законі міститься достатньо чітке визначення підстав для визнання правочинів недійсними і як наслідок у судах зазвичай не виникає проблем із застосуванням відповідних норм.

В останні кілька років застосування такого способу захисту порушених прав і законних інтересів осіб як визнання правочину недійсним достатньо часто виникали в судовій практиці. Необхідно зауважити, що непоодинокими були справи, які переглядалися Верховним Судом і стосувалися визнання правочинів недійсними за правилами цивільного законодавства. Питання наповнення змістом такої категорії як "недійсність" і не тільки правочину, а й акта органу юридичної особи чи будь-якого іншого документа порушувались у справах № 638/2304/17, 761/26815/17, 463/5896/14-ц, 916/3156/17, 759/2328/16-ц, 355/385/17 та 390/34/17. Зазвичай у судових актах встановлювали зміст відповідних норм Цивільного кодексу з метою правильного їхнього застосування у досить нестандартних ситуаціях. Окремі процедурні аспекти визнання правочинів недійсними були предметом вивчення у справах № 355/385/17, 281/129/17, 362/3810/16-ц та 909/337/19. У зазначених судових провадженнях судами підтверджували необхідність перевірки виконання вимог ст. 16, 203 та 215 Цивільного кодексу для цілей визнання оспорюваного правочину недійсним, зокрема і пред'явлення відповідного позову однією зі сторін правочину або іншою заінтересованою особою, наявність підстав для оспорювання правочину та встановлення того, чи було порушено суб'єктивне цивільне право або законний інтерес особи, яка звернулася до суду. Про особливості визнання недійсним договору дарування йшлося у справі № 389/1809/16-ц.

Окремі особливості застосування норм щодо визнання правочину недійсним, що розглядалися протягом певного часу і вимагало корегування практики застосування відповідних законодавчих положень, були викладені у Постанові Пленуму Вищого господарського суду України від 29 травня 2013 р. № 11 "Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними" [8]. Необхідно звернути увагу на те, що в цій постанові закон

про банкрутство, як нормативно-правовий акт, що містить окремий набір підстав визнання правочинів у межах провадження у справі про банкрутство недійсними, не згадують (див.: п. 2.1 постанови). Це дивно, оскільки банкрутство є однією з найважливіших і найпоширеніших сфер, де застосовують такий засіб захисту майнових інтересів заінтересованих осіб.

Наведене вище дає підстави для висновку про те, що необхідно оглянути практику визнання договорів у справах про банкрутство.

Визнання правочину недійсним у банкрутстві: аналіз законодавства. Для кращого розуміння використання розглянутого правового механізму у банкрутстві необхідно звернутись до природи відносин неспроможності й особливостей юридичних процедур, що застосовують для врегулювання проблем заборгованості.

Важливо нагадати, що в чинному законі про банкрутство – Кодексі з процедур банкрутства (далі – Кодекс банкрутства) – містяться деякі інші підстави для перегляду вчиненого боржником правочину з метою можливого подальшого його визнання недійсним ніж ті, що передбачені в Цивільному кодексі. Разом ці два кодекси містять повний перелік тих засобів, що можуть бути використані у банкрутстві для цілей захисту майнових інтересів конкурсних кредиторів.

Нагадаємо, визнання договорів, укладених боржником протягом визначеного періоду часу до порушення провадження у справі про банкрутство, є одним із найважливіших елементів системи регулювання відносин неспроможності. За допомогою таких юридичних механізмів конкурсні кредитори у справах про банкрутство можуть отримати більше задоволення за своїми майновими вимогами до неспроможної особи.

За загальним правилом у країнах світу об'єктом регулювання відповідними нормами спеціальних законів у сфері банкрутства є відносини, що передували визнанню боржника неспроможним чи банкрутом.

Одним із важливих аспектів регулювання таких відносин є визначення видів договорів, що мають вивчатись на предмет їхнього можливого негативного впливу на перспективи задоволення вимог кредиторів за рахунок майна банкрута. Зазвичай такими договорами є ті, що передбачають відчуження майна (передачу права власності) боржником. Найчастіше це договори купівлі-продажу, міни, дарування, пожертви, а в разі банкрутства фізичної особи ще й довічного утримання (догляд), спадковий договір тощо. В окремих країнах світу у спеціальних законах міститься приблизний перелік договорів, що мають автоматично підпадати під підозру, наприклад, договори дарування або правочини, укладені з родичами тощо.

Іншим аспектом відносин, що зазвичай регулюють відповідними нормами законодавства про банкрутство, є строк, протягом якого, зазвичай до порушення справи про банкрутство, були вчинені правочини. У теорії банкрутства цей час називають періодом підозри [9, с. 115]. Теоретично будь-які договори, що підпадають під певні критерії та можуть вказувати на використання сторонами відомостей про критичний стан боржника з метою можливого виведення майна із конкурсної маси у справі про банкрутство, можуть бути переглянуті та визнані недійсними.

Найважливішими положеннями відповідних норм у банкрутстві є критерії, за якими правочини можуть бути визнані недійсними. Зауважимо, метою застосування

зазначеного правового засобу в цивільному законодавстві є відновлення порушеного права сторони правочину, а в банкрутстві такі рішення пов'язані з економікою. Головним завданням таких способів у банкрутстві є збільшення майна, що буде використано для погашення боргів боржника. Відповідно, таким чином наповнюється конкурсна маса майном, що, наприклад, було відчужено за заниженою ціною. Водночас у законодавстві про банкрутство передбачені й інші критерії недійсності правочинів, що вимагає застосування інших способів доказування.

Важливо підкреслити, що визнання правочину недійсним разом із відмовою від виконання зобов'язання є складовими єдиної системи захисту прав конкурсних кредиторів й інших заінтересованих осіб у справах про банкрутство, а також у деяких випадках і боржника, коли останній має намір розрахуватись із кредиторами і таким чином реабілітуватись. В окремих ситуаціях це може стати основною для розроблення реалістичного плану реорганізації бізнесу з метою відновлення платоспроможності.

Як видно, метою визнання правочину недійсним у банкрутстві є не так відновлення порушеного права, як захист інтересів заінтересованих осіб, якими в банкрутстві є конкурсні кредитори. Визнання правочину недійсним у таких справах, передусім, має на меті захистити майнові інтереси осіб, які вже постраждали та можуть ще втратити в разі ліквідації неспроможного боржника. Нагадаємо, в окремих випадках неспроможність може статись не тільки через неефективне управління юридичною особою, а ще й унаслідок умисного виведення майна боржника, що може призвести до припинення особи.

Визнання недійсними правочинів боржника передбачені у ст. 42 Кодексу з процедур банкрутства [10]. Вважаємо за необхідне ці законодавчі положення проаналізувати порівняно з відповідними нормами Цивільного кодексу та практики їхнього застосування судами.

За змістом відповідних норм та з позиції термінології важливо звернути увагу на те, що внаслідок останньої реформи законодавства про банкрутство було дещо виправлено ключову термінологію. Нарешті з тексту закону було видалено досить дивну конструкцію "спростування майнових дій". Зазвичай у законодавстві слово "спростувати" за своїм змістом уживають разом зі словом "інформація", коли йдеться, наприклад, про спростування неправдивої інформації. Важко зрозуміти, як можна спростувати дію, якщо вона відбулась та стала причиною виникнення зобов'язання, а потім встановити судовим рішенням, що такої дії не було.

У чинному нині Кодексі банкрутства встановлено один строк для усіх правочинів, що можуть бути переглянуті з метою їхнього можливого визнання недійсними у межах провадження у справі про банкрутство. Під дію цієї норми підпадають правочини, учинені протягом трьох років, що передували відкриттю провадження у справі про банкрутство.

Спірними в частині першій ст. 42 Кодексу з процедур банкрутства є два аспекти. По-перше, у зазначеній нормі йдеться про те, що ініціювати перегляд правочинів може кредитор, що не зовсім узгоджується з логікою ведення справи про банкрутство. Процедури банкрутства є колективними, а тому кредитор індивідуально може виступати у справі про банкрутство тільки протягом досить короткого періоду часу, а саме до створення колективних органів кредиторів. Надання такого права

на подальших стадіях здійснення провадження в судовій справі суперечить основам теорії права банкрутства. По-друге, зазначену норму сформульовано таким чином, що її можна зрозуміти так: головною умовою визнання правочину недійсним слід вважати факт завдання збитків. Зауважимо, за своїм завданням визнання правочину недійсним у банкрутстві не є відшкодуванням збитків, які завдані боржникові, – технічно майно повертається до боржника і входить у конкурсну масу, що потім піде на задоволення вимог кредиторів.

Крім згаданих особливостей застосування правових норм щодо визнання правочинів у банкрутстві недійсними, можна звернути увагу на деякі спірні положення, якщо врахувати природу правових відносин із заборгованості боржника й оцінки адекватності правового регулювання таких специфічних відносин. Щодо такої підстави визнання правочину недійсним як "боржник виконав майнові зобов'язання раніше встановленого строку" (абз. 2 ч. 1 ст. 42 Кодексу з процедур банкрутства) можна зауважити: такі дії, що спрямовані на виконання зобов'язання, можуть і не мати наслідком завдання збитків. Аналізуючи відповідну норму, важко уявити, про які ситуації може йтися. Упевнені, таке положення має бути уточнене із зазначенням зв'язку між такими діями й наслідками.

Із тих самих причин потребує уточнення й інша підстава для визнання правочину недійсним, що наведена в абз. 5 ч. 1 ст. 42 Кодексу з процедур банкрутства: "боржник оплатив кредитору або прийняв майно в рахунок виконання грошових вимог у день, коли сума вимог кредиторів до боржника перевищувала вартість майна". По-перше, оплата у цей строк може бути передбачена відповідним договором, а невиконання такої умови договору може мати наслідком настання майнової відповідальності, що також може негативно позначитись на виконанні боржником своїх зобов'язань. По-друге, доведення того, що "... сума вимог кредиторів до боржника перевищувала вартість майна" може виявитись в окремих випадках надзвичайно складним, якщо йдеться про встановлення реального майнового стану боржника на визначений день у період попередніх трьох років. Для чіткішого формулювання зазначеного правила має бути уточнено те, про яку вартість йдеться – про балансову, договірну чи ринкову. Зрозуміло, що відсутність чіткості в законі створюватиме певні складнощі у сфері застосування таких норм.

Не можна оминати увагою і досить дивні конструкції, що зустрічаються в зазначеній статті закону, наприклад, "боржник узяв на себе заставні зобов'язання". Можна здогадатися про що йдеться, але мова цього закону має узгоджуватись з іншими законами, що регулюють відповідні правовідносини, а також відповідати загалом юридичній термінології, що використовується в усьому законодавчому масиві країни. Зазначені зауваження також можна віднести й до інших оборотів у цій статті закону, зокрема "взяв на себе зобов'язання без відповідних майнових дій іншої сторони", "відмовився від власних майнових вимог" тощо. Якщо тут йдеться про конкретні юридичні способи оформлення правовідносин чи окремі положення правочинів, що будуть предметом для вивчення в судовому засіданні, то краще такі правочини назвати.

У ч. 3 ст. 42 зазначено, що відповідне майно має бути повернене до ліквідаційної маси. Це вказує на те, що такі наслідки мають настати у процедурі лікві-

дації. Зазначена ситуація суттєво звужує межі застосування згаданих механізмів у справах про банкрутство. Відповідно до світової практики такі способи захисту майнових інтересів конкурсних кредиторів у банкрутстві мають застосовувати на всіх стадіях провадження у справі, а не тільки в разі і після прийняття рішення про ліквідацію боржника.

До позитивних рис правового регулювання правовідносин неспроможності в Україні слід віднести те, що законодавець згадав в законі хоча б один вид договору, який підлягає перегляду, – договір дарування. Іншою важливою групою правочинів, які мають підпасти під підозру, є ті, що вчинені із заінтересованими особами. Усе це разом із чітко визначеними критеріями для можливого визнання відповідних правочинів недійсними має сприяти підвищенню ефективності застосування такого засобу як визнання правочину недійсним у справах про банкрутство.

Визнання правочину недійсним у банкрутстві: судова практика. Як свідчить судова практика, підстави для визнання правочину недійсним, що передбачені в Цивільному кодексі, можуть бути застосовані й у процедурах банкрутства. Для пояснення такої можливості достатньо послатись на назву ключової у цій сфері статті кодифікованого закону – ст. 16 Цивільного кодексу має назву "Захист цивільних прав та інтересів судом". У банкрутстві основним завданням є захист майнових інтересів конкурсних кредиторів, які є найбільш заінтересованими особами щодо повернення боргів за рахунок майна боржника.

Для обґрунтування такого підходу слід послатись на ст. 233 Цивільного кодексу, у якій ідеться про правочини, відповідно до яких продаж майна відбувся, наприклад, за ціною меншою за звичайну чи ринкову вартість. Зазвичай під обов'язковий перегляд правочинів підпадають ті, що мають ознаки продажу майна за ціною нижчою за реальну. Внаслідок такого перегляду і визнання правочину недійсним різниця між ціною правочину та ринковою вартістю майна на момент ухвалення цього рішення стає частиною конкурсної маси у процедурі банкрутства.

Недійсними у банкрутстві, зокрема, можуть бути визнані правочини, що були вчинені внаслідок помилки, обману, насильства, погрози, зловмисної домовленості, важких обставин тощо (ст. 229–233 Цивільного кодексу). У банкрутстві вчинення таких правочинів можуть не так завдати шкоди боржникові, як суттєво зачепити майнові інтереси кредиторів, оскільки за загальною практикою майна банкрута для задоволення усіх вимог кредиторів не вистачає.

У цьому контексті важливо звернути увагу на те, що наявність ознак банкрутства не визнають такою обставиною, яку обов'язково слід урахувувати під час визнання правочину, учиненого боржником, недійсним. Також потрібно враховувати і те, що за наявності ознак неспроможності керівник боржника – юридичної особи вимушений учиняти ризикові правочини, однак під час вивчення таких обставин у справі про банкрутство слід урахувувати складність ситуації і вимушеність приймати боржником недостатньо обґрунтовані з погляду економіки рішення. Тож, посилаючись на такі обставини, особа, що вчинила правочин під впливом складних обставин, може обґрунтувати свої дії наміром уникнути негативних наслідків для боржника – юридичної особи в

певний момент, а не з метою зменшення конкурсної маси в майбутньому в разі банкрутства.

Іншою обставиною, що рекомендується судді враховувати в разі ініціювання перегляду правочинів на зазначених підставах, є те, що суд має не механічно встановлювати їхню недійсність, посилаючись формально на визначені в законі ознаки, а враховувати мету таких заходів, яким є можливість реального наповнення конкурсної маси, а тому враховувати і доцільність ухвалення таких рішень. З огляду на це, якщо видно, що визнання правочину недійсним не принесе очікуваного результату, іншими словами, не збільшить суттєво майнову масу, з продажу якого потім будуть погашати заборгованість банкрута, суддя може і відмовити визнати правочин недійсним. Зазначений підхід ґрунтується на тому, що в банкрутстві ухвалюють, передусім, економічні рішення. Тут не мають на меті відновлення порушеного права сторони, що сталось при вчиненні такого правочину.

У вітчизняній судовій практиці можна знайти приклади того, як відповідні норми Цивільного кодексу і Кодексу банкрутства узгоджуються між собою під час визнання недійсним правочину, учиненого під впливом важких обставин. У зазначеній вище Постанові Пленуму Вищого господарського суду України такими обставинами може бути, зокрема, й загроза банкрутства [8, п. 3.10]. Аналогічні положення містяться в Постанові Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 9 "Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними" [11, п. 23]. Іншою кваліфікаційною ознакою визнання правочину недійсним є те, що одна сторона знала про такі обставини, а контрагент цим скористався. Отже, у банкрутстві, передусім, ідеться про те, що одна чи обидві сторони знали або могли знати про виключні обставини – існування загрози банкрутства. Основною причиною такого підходу є те, що в банкрутстві така ситуація може бути використана заінтересованими особами для виведення майна з майбутньої конкурсної маси. Це й має бути відповідно до законодавства про банкрутство причиною перевірки обставин учинення правочину, що може стати наслідком визнання такого правочину недійсним.

Як свідчить проведений аналіз, загальні положення Цивільного кодексу щодо визнання правочинів недійсними у повній мірі враховують у банкрутстві. Про це свідчить сучасна судова практика. У справі № 922/1903/18, наприклад, суд з посиланням на постанову Великої палати Верховного Суду від 03.07.2019 у справі № 369/11268/16-ц [12] визнав: особа має право звернутися до суду з вимогою про визнання недійсним договору, що укладений з метою уникнення звернення стягнення на майно. У справі про банкрутство це має особливу значущість, оскільки особа, перебуваючи у складному майновому стані, може спробувати приховати майно від його подальшого використання відповідно до законодавства про банкрутство.

У справі № 906/204/16 суд прямо вказав на те, що процедура визнання правочину у справі про банкрутство недійсним спрямована на повернення до складу конкурсної маси відчужених за такими правочинами активів в інтересах конкурсних кредиторів (постанова Верховного Суду у цій справі від 8 липня 2020 р.). Таку позицію викладено й у постанові Верховного Суду у складі судової палати для розгляду справ про банкрутство Касаційного господарського суду від 20.02.2020 у справі № 922/719/16. У справі № 405/1820/17 суд визнав дого-

вір дарування, який було укладено і виконано, що спричинило неплатоспроможність боржника, недійсним (рішення Ленінського районного суду м. Кіровограда у цій справі від 6 липня 2018 р.). У справі № 910/6959/14 визнання договору недійсним відбулось на підставі встановлення ознак учинення фіктивного правочину, хоча підставою недійсності правочину стало недотримання в момент учинення правочину сторонами вимог, що встановлені у ст. 203 Цивільного кодексу (рішення Господарського суду м. Києва у цій справі від 28 серпня 2014 р.). Необхідно підкреслити, що, як свідчить практика укладання таких договорів, правочин може бути вчинений з метою створення штучного кредитора у справі про банкрутство. Такий висновок було зроблено у справі № 922/3522/17.

У міжнародній практиці у спеціальних законах про банкрутство такі обставини вважають умовами, що є практично обов'язковими для перегляду вчинених правочинів з метою можливого визнання таких договорів недійсними.

Висновки. У визнанні правочину недійсним за цивільним законодавством і законодавством про банкрутство є багато схожого. Водночас, незважаючи на практично однакову суть таких правовідносин, є й відмінності, що дає підстави говорити про дещо інший правовий інструментарій, який використовують для виконання мети застосування таких правових засобів.

Як ішлося вище, метою застосування зазначених правових засобів є захист порушених прав сторони правочину чи заінтересованих осіб. Проте у банкрутстві визнання правочину недійсним виконує іншу функцію, а саме повернення майна боржнику, що відбувається в інтересах кредиторів.

Правочин може бути вчинений з будь-якою особою, зокрема й із заінтересованою. У банкрутстві це прямо не заборонено, однак у разі визнання особи неспроможною чи банкрутом правове положення таких правочинів змінюється, так само як і правове положення майна боржника, а також і статус самого боржника. Такі правочини оцінюють із застосуванням інших критеріїв, ніж ні, що передбачені в цивільному законодавстві.

Як свідчить судова практика, найчастіше звернення до відповідних норм Цивільного кодексу щодо визнання правочину недійсним відбувається у правовідносинах, що тривають. Отже, визнання правочину недійсним допомагає особі припинити зобов'язання, що завдає чи може завдати шкоди іншій стороні цих правовідносин. У банкрутстві часто йдеться про необхідність повернути майно, що вже було передане за правочином, іншими словами, за припиненням правочином чи належно виконаним. До того ж у банкрутстві іноді краще застосовувати положення закону про банкрутство щодо визнання частини правочину недійсним, що дозволяє повернути в конкурсну масу різницю чи недоплачені кошти за виконаним правочином.

Відповідно до проведеного аналізу судової практики, визнання правочинів недійсними більше ініціюють сторони правочину. Цим одна сторона правочину намагається захистити своє суб'єктивне порушене право. У справі про банкрутство зазвичай ініціює таку процедуру призначений судом арбітражний керуючий, на якого покладені повноваження перевірки вчинених боржником протягом визначеного законом часу правочинів. Заінтересованими особами у такій категорії справ є конкурсні кредитори, які

також наділені правом ініціювати визнання правочину недійсним із зазначених мотивів.

Також є певні відмінності і за процедурою. У першому випадку до суду подають позов і порушують окреме судове провадження. У банкрутстві все відбувається в межах вже порушеного судового провадження і зазвичай після визнання особи неспроможною чи банкрутом.

Насамкінець зауважимо, що відмінності в цих засобах захисту прав та інтересів осіб за цивільним законодавством та у банкрутстві пояснюють і наслідками визнання правочину недійсним. Важливим і єдиним логічним наслідком, з огляду на мету визнання правочину недійсним у банкрутстві, є двостороння реституція, відповідно до якої майно чи його компенсація мають бути повернуті боржнику й увійти до конкурсної маси.

Список використаних джерел

1. Перова О.В. Недійсність правочину, який порушує публічний порядок : автореф. дис. ... канд. юрид. Наук : спец. 12.00.03 "Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право". Харків, 2010. 15 с.
2. Визнання правочинів недійсними: основи теорії та судова практика : посіб. для суддів / під ред. А.В. Нижного. Київ : Алерта, 2020. 234 с. URL: http://www.nsj.gov.ua/files/1586259074Nyzhny_Viznannya_pravochyniv_v2_191209_avt.pdf (дата звернення: 25.01.22).
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. (з наступними змінами та доповненнями станом на 31.01.2021) / База даних "Законодавство України". URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 25.01.22).
4. Дзера І. Поняття та правова природа недійсних правочинів. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 11. С. 21–25.
5. Хатнюк Н.С. Юридична природа нікчемних правочинів. *Правове регулювання економіки* : зб. наук. пр. / редкол.: В. Ф. Опришко (голов. ред.). Київ : КНЕУ, 2008. Вип. 8. С. 134–145.
6. Гусак М. Нікчемні та оспорювані правочини: регулювання за Цивільним кодексом України. *Право України*. 2009. № 6. С. 114–120.
7. Лазько В. Правові наслідки недійсності правочинів. *Місцеве самоврядування*. 2019. № 12/1. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2019/december/issue-12/1/article-105858.html> (дата звернення: 25.01.22).
8. Про деякі питання визнання правочинів (господарських договорів) недійсними : Постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 29 травня 2013 р. № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011600-13#Text> (дата звернення: 25.01.22).
9. Бірюков О.М. Конкурсне право. Київ : Алерта, 2020. 202 с.
10. Кодекс України з процедур банкрутства. *Відомості Верховної Ради*. 2019. № 19. Ст. 74. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 25.01.22).
11. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09#Text> (дата звернення: 25.01.22).
12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03 липня 2019 р. у справі № 369/11268/16-ц / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/83482786> (дата звернення: 25.01.22).

References

1. Perova O.V. (2010) Nediisnist pravochynu, yakyi porushuie publichnyi poriadok [Invalidity of a Transaction that Violates Public Order]. *Dysertacija kand. juryd. nauk. Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav* [Kharkiv National University of Internal Affairs]. Kharkiv (in Ukrainian).
2. Vyznannya pravochyniv nediysnymi: osnovy teorii ta sudova praktyka. Posibnyk dlia suddiv (2020) [Invalidation of Transactions: Basics of Theory and Case Law. A Guide for Judges]. Kyiv: Alerta. 234 p. URL: http://www.nsj.gov.ua/files/1586259074Nyzhny_Viznannya_pravochyniv_v2_191209_avt.pdf (in Ukrainian).
3. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy (2003) [Civil Code of Ukraine]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
4. Dzera I. (2018) Poniattia ta pravova pryroda nediisnykh pravochyniv. [The Concept and Legal Nature of Invalid Transactions]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo* [Entrepreneurship, Economy and Law]. № 11. P. 21–25 (in Ukrainian).
5. Khatniuk N. S. (2008) Yurydychna pryroda nikchemnykh pravochyniv [The Legal Nature of Insignificant Transactions]. In *Pravove rehulivannia ekonomiky: zb. nauk. pr.* [Legal Regulation of the Economy: Collection of Scholar Papers]. Kyiv: KNEU. P. 134–145 (in Ukrainian).
6. Husak M. (2009) Nikchemni ta osporiuvani pravochyny: rehulivannia za Tsyvilnym kodeksom Ukrainy [Insignificant and Disputed

Transactions: Regulation under the Civil Code of Ukraine]. *Pravo Ukrainy* [Law of Ukraine]. No 6. P. 114-120 (in Ukrainian).

7. Lazko V. (2019) Pravovi naslidky nediisnosti pravochyniv [Legal Consequences of Invalidity of Transactions]. *Mistseve samovriaduvannia* [Local Self-Government]. № 12/1. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/ms/2019/december/issue-12/1/article-105858.html> (in Ukrainian).

8. Pro deiaki pytannia vyznannia pravochyniv (hospodarskykh dohovoriv) nediisnymi (2013) [On Some Issues of Invalidation of Transactions (Economic Contracts)]. Postanova Plenumu Vyshchoho hospodarskoho sudu Ukraini [Resolution of the Plenum of the Supreme Economic Court of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011600-13#Text> (in Ukrainian).

9. Biryukov O. M. (2020) Konkursne pravo [Bankruptcy Law]. Kyiv: Alerta. 202 p. (in Ukrainian).

10. Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva (2019) [Bankruptcy Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*. № 19. Art. 74. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (in Ukrainian).

11. Pro sudovu praktyku rozghliadu tsyvilnykh sprav pro vyznannia pravochyniv nediisnymi (2013) [Regarding Judicial Practice of Consideration of Civil Cases on Recognition of Transactions Invalid]. Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-09#Text> (in Ukrainian).

12. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu (2019) [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court]. In case No 369/11268/16-ts. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/83482786>.

Надійшла до редакції 28.01.22

O. Biryukov, Dr of Law, Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

RECOGNITION OF TRANSACTION VOID IN BANKRUPTCY: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

The article considers the peculiarities of declaring a transaction invalid as one of the elements of an effective bankruptcy system. Recognition of a transaction as invalid in civil law provides adequate protection of the rights and interests of persons who for any reason did not comply with the requirements of the law when committing a transaction. Recently, a court practice has appeared where the mechanisms such as invalidation of transactions are used in bankruptcy cases. Such remedies in bankruptcy proceedings play an extremely important role and as result the creditors' debts are more likely to be repaid in a liquidation procedure of the bankrupt.

The purpose of this research was to examine the peculiarities of the regulation of relevant legal relations by the rules of civil law and bankruptcy law. To fulfill this task, the theoretical aspects of such regulation were studied, as well as relevant cases in this area were analysed.

The author tries to prove the need for focusing on the general provisions of the Civil Code of Ukraine when applying the relevant provisions of the special (bankruptcy) law, but at the same time, taking into account the specific goals and objectives of the bankruptcy legislation.

The article also pays attention to the peculiarities of terminology in this very specific area of private law relations. The researcher points out the need to reconcile the key terminology for this area with the legal constructions used in civil law within the process of further improving the bankruptcy law. This bears special importance in connection with the well-known processes of recodification of civil legislation.

Keywords: civil law, bankruptcy, bankruptcy proceeding, transaction, recognition of a transaction as invalid.